

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 159.99:343.132:343.143

doi: <https://doi.org/10.33270/03212801.74>

Охріменко І. М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8813-5107>;

Князєв Ю. В. – аспірант кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2354-8426>

Юридико-психологічна характеристика комунікативної взаємодії зі свідками під час розслідування хуліганства

Метою дослідження є актуалізація юридико-психологічних особливостей комунікативної взаємодії зі свідками під час досудового розслідування фактів хуліганства, використання їх показань як засобу доказування в кримінальному провадженні. Методологічною основою статті є теоретико-прикладний аналіз комунікативних складових показань свідків як засобу доказування в кримінальних провадженнях про хуліганство; використано методи контент-аналізу законодавчих актів, публікацій вчених із цієї проблематики, можливості структурно-функціонального методу (під час окреслення позицій слідчої тактики у взаємодії зі свідками). З огляду на це, сформульовано твердження, що розслідування хуліганства – це складна, різнобічна діяльність, що здійснюється у встановлені законом строки. Слідчий повинен виявити всі обставини вчиненого злочину і встановити причетних осіб. З метою виконання цих завдань необхідним є вміння висунення слідчих версій, провадження низки слідчих (розшукових) дій, зокрема допитів, обшуків, оглядів, призначення експертиз, проведення негласних слідчих (розшукових) дій тощо. Наукова новизна одержаних результатів полягатиме в узагальненні юридико-психологічних особливостей отримання показань свідків під час досудового розслідування в провадженнях про хуліганство, що сприятиме напрацюванню практичних рекомендацій щодо побудови комунікативної взаємодії слідчого зі свідками, а також удосконаленню професійної діяльності суб'єктів кримінального процесу. Висновки. Свідок є одним із найважливіших і найпоширеніших джерел доказів у різних кримінальних провадженнях. Проте, як засвідчує практика, навіть за таких обставин його показання повинні підлягати ретельній перевірці під час досудового розслідування, і в разі виявлення значних суперечностей, протиставлень показань свідка іншим обставинам справи слідчий має залучати психологічний інструментарій комунікативного характеру задля викорінення брехні й завідомо неправдивих інформативних суперечностей. Зауважено, що психічне ставлення свідка до давання завідомо неправдивих показань передбачає певний свідомий акт волі, алгоритм дій, який спочатку переосмислюють, перед тим як відтворити суб'єкту кримінального провадження етапи формування цих неправдивих відомостей. Знаючи про це, слідчий може швидко й ефективно виявити такі показання, професійно зафіксувати їх, належно зібрати доказову базу та притягнути свідка, у разі доведення його вини, до відповідальності.

Ключові слова: хуліганство; досудове розслідування; слідчі (розшукові) дії; допит; комунікативна взаємодія; психологічний прийом впливу.

Вступ

Протидія злочинності в умовах становлення правової та незалежної держави, яка відповідає європейським стандартам, набуває дедалі більшої актуальності, адже утвердження та забезпечення прав і свобод людини, проголошене в Україні основним обов'язком держави, а людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвищою соціальною цінністю нашого суспільства (ст. 3 Конституції України).

Протидія злочинності і, зокрема, протиправним діянням у сфері публічного порядку розглядають як один з пріоритетних напрямів внутрішньої політики України, спрямованої на захист прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина. Злочини проти публічного порядку – це протиправні умисні суспільно небезпечні діяння, що заподіюють або ставлять під загрозу заподіяння істотної шкоди публічній безпеці та порядку й основам спокійного життя суспільства. Серед

небезпечних і поширених кримінально караних посягань у сфері публічного порядку слід виокремити хуліганські вияви. Проблема ж підтримки правопорядку в суспільстві потребує спеціальних юридико-психологічних досліджень у сфері кримінального процесу, насамперед щодо питань поведінки його учасників, зокрема свідків.

Хуліганство є психологічно насиченим злочином – це грубе порушення публічного порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом. Крім того, хуліганство – злочин із так званим формальним складом, тобто поведінку особи оцінюють як злочинну за наявності процесу його вчинення, і для цього не потрібне настання суспільно небезпечних наслідків. Водночас традиційно хуліганство не вважають злочином з високим рівнем суспільної небезпеки, що й зумовлює відповідне помилкове ставлення до

його розслідування, а отже, спрощену процедуру адміністративного чи судового розгляду.

Розслідування хуліганства – це складна, різноспрямована діяльність, яку здійснюють у встановлені законом строки. Слідчий повинен виявити всі обставини вчиненого злочину та встановити причетних осіб. З метою виконання поставлених завдань необхідним є вмiле висунення слідчих версій, провадження різноманітних слідчих (розшукових) дій, зокрема комунікативного характеру.

Питанням дослідження прикладних особливостей проведення слідчих (розшукових) дій (серед яких і комунікативні) під час розслідування фактів хуліганства присвячено роботи таких учених, як: В. Бахін, А. Данилевський, Л. Демидова, П. Євдокімова, В. Кириченко, В. Куц, О. Литвин, В. Малков, С. Мохончук, В. Навроцький, Т. Приходько, В. Робак, О. Сарнавський, П. Фріс, М. Хавронюк, І. Шапкін та ін.

На визначення організаційно-правових і психологічних аспектів зазначеної проблеми були спрямовані наукові розвідки В. Бабунича, Ю. Грошевого, Л. Казміренко, Н. Карпова, В. Коновалової, М. Костицького, О. Кришевич, Д. Мірковця, Л. Удалової, В. Шепітька й ін. Проте не можна впевнено говорити про ґрунтовне теоретико-прикладне вивчення такої слідчої (розшукової) дії, як допит свідків за фактами хуліганства у видозмінених конструкціях, заявлених у чинному КПК України, у розрізі її психологічного опосередкування. Отже, можна стверджувати, що, попри вагомий внесок науковців, це питання досі залишається актуальним, породженим потребами й викликами сучасної слідчої практики.

Мета і завдання дослідження

Тому основна мета дослідження полягає в окресленні юридико-психологічних засад комунікативної взаємодії слідчого зі свідками під час досудового розслідування фактів хуліганства. Завданнями дослідження є визначення організаційно-психологічних підходів до здійснення комунікативної взаємодії таких учасників, окреслення напрямів розв'язання проблемних ситуацій в умовах процесуальної діяльності.

Виклад основного матеріалу

Особливості слідчих (розшукових) дій під час розслідування хуліганства загалом та їх психологічних аспектів зокрема походять від сутності злочину, способу його вчинення та характеристики осіб потерпілого й підозрюваного. У найзагальнішому значенні хуліганство передбачає грубе порушення публічного порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом. У диспозиції ст. 296 КК України привертає увагу, зокрема, суто оцінний характер опису злочину («грубе порушення», «явна неповага до суспільства», «особлива зухвалість», «винятковий цинізм»). Частина 2 цієї статті вказує ще й на можливе неправомірне застосування сили («пов'язані з опором»), що натякає на можливі

протиправні дії осіб, пов'язані з активною протидією ("Кримінальний кодекс", 2001).

За даними судової статистики, 2019 року в судах України на розгляді знаходилося 3227 кримінальних проваджень за ст. 296 КК України (хуліганство), а 2018 року – 2982 відповідно. Водночас 2019 року за ч. 2 ст. 296 КК України розглянуто провадження щодо 885 осіб (засуджено 747 осіб), а 2018 року кількість підсудних за цією статтею становила 358 (засуджено 291 особу відповідно) ("Statystyka kryminalnykh pravoporushen"). З огляду на начебто незначну кількість фактів хуліганства, порівняно із загальною цифрою злочинів загальнокримінальної спрямованості (2018 року – 0,77 %, 2019 року – 0,94 %), все ж таки спостерігається тенденція до їх поширення, навіть попри анонсовану позицію Національної поліції України щодо зниження рівня злочинності в Україні на 11 % за окреслений період ("U 2019 rotsi"). Згідно з результатами опитування слідчих Національної поліції України (загалом 158 осіб) серед категорій кримінальних проваджень, які вони найчастіше розслідують, вчиняють саме злочини проти публічної безпеки, публічного порядку та моральності (25,4 %), до яких належить і хуліганство. На наш погляд, така ситуація може бути визначена формальним складом протиправних дій суб'єктів, поведінку яких оцінюють як злочинну за наявності процесу їх вчинення. Відповідно, визначення об'єктивної та суб'єктивної сторони при кваліфікації злочину як хуліганства є виключно складними завданнями й потребує ретельного вивчення психологічних детермінант і механізмів поведінки, а також властивостей особистості суб'єкта в кожному окремому випадку вчиненого діяння.

Сучасна юридична практика засвідчує ("Velyka palata"; Yevdokimova et al., 2020), що хулігани загалом мають певну спільність, власне соціальне середовище, у якому панують особливі соціальні норми. На підтвердження цьому окремі наукові огляди демонструють ситуації, за яких відбувається підшукування злочинців (65 %), свідомо підготовка до вчинення хуліганських дій (42 %), добирання співучасників (16 %) тощо (Копоненко, 2015). Проте трапляються і випадки, за яких особи вчиняють хуліганство вперше, злочинний спосіб життя загалом їм не притаманний, але під впливом різних факторів та інших осіб їхня поведінка змінюється кардинально, аж до делінквентної (Kryvolapchuk, Kulyk, Barko, Kalynovskyi, & Kosiak, 2020; Aleksandrov et al., 2007).

Отже, можна стверджувати, що кожний різновид злочинів має власні юридико-психологічні особливості, що безпосередньо позначається на процесі їх розслідування та окремих етапах проведення слідчих (розшукових) дій, передусім тих, що напряду визначають перебіг комунікацій з учасниками кримінального провадження: допиту, відібрання пояснень тощо. Алгоритм слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування

хуліганства, їх методологічність і методичність проведення засвідчують необхідність досягнення слідчими максимального рівня неупередженості в цих процесах, що вимагає винесення за дужки фактора психологічного впливу потерпілого, свідків і правопорушника на слідчого. Крім того, психологічні особливості таких осіб можуть суттєво шкодити перебігу проведення комунікативних слідчих (розшукових) дій, що також накладає відбиток на особливості розслідування хуліганства. Можна стверджувати, що наявність психологічного зв'язку між жертвою та злочинцем, їх соціальний стан і становище в суспільстві, а також психологічні особливості свідків – усе це є важливими факторами в процесі розслідування злочину. Слід зазначити, що психологічний чинник є визначальним щодо особистості слідчого, оскільки надмірний психологічний вплив з боку зовнішніх факторів, осіб, чинників матеріального світу на слідчого може стати причиною для упередженості його дій і, як наслідок, для уникнення особою покарання.

Психологічні особливості проведення комунікативної взаємодії під час розслідування хуліганства залежить від етапу її реалізації. Зокрема, під час підготовчого етапу актуальності набувають особливості аналітичної діяльності слідчого, спрямованої на встановлення факту хуліганства; психологічний аспект, пов'язаний з місцем, часом та умовами вчинення хуліганства; спосіб учинення хуліганства, зокрема факторів психологічного впливу хулігана на особистість жертви й очевидців; психологічні особливості обставин, що сприяли вчиненню хуліганства, тощо. Отже, такі показники психологічної характеристики підготовчого етапу комунікативних слідчих (розшукових) дій засвідчують, що в процесі їх проведення в слідчого має сформуватися стійке уявлення того, що саме відбулося.

Важливим елементом комунікативних слідчих (розшукових) дій є допит свідків, зокрема за фактом вчинення хуліганських дій. На цьому, зокрема, акцентують і практичні працівники. Зокрема, за результатами опитування слідчих Національної поліції України, 55,4 % респондентів віддають перевагу допиту свідків хуліганства з метою перевірки первинної інформації та встановлення істини в кримінальному провадженні. Психологічна характеристика цієї слідчої (розшукової) дії тісно пов'язана зі складністю проведення через специфічність людської природи, її психологічну культуру, психоемоційний стан, процес формування психологічного портрета тощо. З позицій предмета комунікації важливо акцентувати на психологічному фоні проведення допиту, умовах, у яких він відбувається, особливих інструментах і методах, які використовує слідчий у своїй діяльності. Психологічна складність допиту свідків за фактами хуліганства полягає в тому, що слідчому на початку комунікації важливо встановити особливості індивідуально-психологічного потенціалу джерела інформаційних

даних, що дасть змогу уникнути деформації відтворювального процесу, на який, власне, і спрямований допит. Будь-який вид допиту свідка необхідно розпочинати зі встановлення психологічного контакту, що сприятиме раціональному використанню часу й надає можливість оцінити одержані показання. На цьому, зокрема, зосереджують увагу й опитані слідчі Національної поліції України, зауважуючи, що заходи із встановлення психологічного контакту зі свідком хуліганства (72,9 %), визначення послідовності з'ясування питань й обставин (55,1 %) стосуються безпосередньо тактики ефективного проведення допиту.

Отже, важливою передумовою для успішної комунікативної взаємодії є, безумовно, встановлення та розвитку психологічного контакту зі свідками, що охоплює процес попередження виникнення (або усунення виниклих) психологічних бар'єрів, створення невимушеної, довірчої атмосфери спілкування тощо. Загалом встановлення психологічного контакту в контактному процесі створює умови для позитивного сприйняття особою прийомів одержання показань і для посилення ефективності цих прийомів.

На думку В. Пономаренка, «психологічний контакт – це найбільш сприятлива психологічна «атмосфера» допиту, яка допомагає взаємодії та взаємовідносинам між її учасниками, певний «настрій» на спілкування» (Ponomarenko, 2019, p. 61). Водночас, зазначає В. Баранчук, встановлення психологічного контакту створює найсприятливішу психологічну атмосферу спілкування, унаслідок чого в допитуваної особи змінюються чи покращуються емоційний стан, психологічне ставлення та соціальна позиція, а в слідчого формуються позитивний настрій та прагнення досягнути істини. В іншому випадку це призводить до виникнення конфліктних ситуацій, відмови від надання свідчень, надання неповних чи неправдивих показань допитуваною особою (Baranchuk, 2009, p. 326). З огляду на це, зауважимо, що психологічна особливість допиту свідків за фактами розслідування хуліганства полягає насамперед у спроможності слідчого сформувати необхідний психоемоційний фон для проведення сприятливої комунікації. На цьому етапі актуальності набуває прихилення свідка до розгортання моделі побаченої події, підлаштовуючись під звичний для нього настрій; використання слідчим мови жестів доброзичливості для зняття напруження особи. На наше переконання, початкові позиції в комунікації мають поєднуватися з використанням тем, приємних і звичних для співрозмовника, виявом щирої зацікавленості в ньому самому як в особистості тощо.

Саме за таких умов свідок у межах своїх показань буде спрямований на окреслення обставин підготовки та вчинення злочину, опису причетних осіб, а також встановлення соціально-

психологічних даних, які характеризують особистість обвинуваченого, інших очевидців події тощо. У психологічному аспекті покази свідків хуліганства – це відтворення раніше сформованих вражень, актуалізовані образи подій, що відбулися. Суттєвим є те, наскільки правильно й адекватно відбувався процес сприйняття в конкретного свідка хуліганства, які особливості збереження та реконструкції сформованих образів у пам'яті людини. У зв'язку із цим слідчому варто орієнтуватися на такі закономірності функціонування пам'яті свідка:

– найбільш міцно в пам'яті утримується те, що викликає підвищену (насамперед емоційну) реакцію людини (крики, спалах світла, постріли тощо);

– сильніше зберігається початок або кінець хуліганських дій;

– краще запам'ятовується незакінчена, перервана дія (наприклад, запобігання продовженню протиправних дій з боку оточуючих, затримання злочинця правоохоронцями);

– процес забування найбільш інтенсивний упродовж перших трьох–п'яти діб після сприйняття хуліганських дій.

Змістом показань свідків можуть бути як відомості про фактичні дані (вони мають доказове значення), так й оцінні судження. Власні спостереження дають право стверджувати, що в усіх випадках допиту повинна передувати ненав'язлива бесіда слідчого зі свідком хуліганства. Її основна мета – зняти у свідка психічне напруження, усунути можливу недовіру, викликати в нього готовність давати правдиві докази.

Саме тому після мимовільної стислої бесіди й надання пояснень свідку щодо предмета допиту слідчий вислуховує його вільну розповідь. У процесі розповіді слідчий повинен виявляти повагу й довіру до показань свідка хуліганства; з його боку недопустимі насміхання, неухважність, поспіх, грубість тощо. Отримуючи опис яких-небудь деталей, він може поцікавитися, чим зумовлена така посиленна увага до цих обставин. Слухаючи розповідь свідка, слідчий може дійти певних висновків про розвиненість чи нерозвиненість у людини окремих видів пам'яті, схильність до навіювання, вибірковості його уваги тощо. Упродовж комунікації слід зважати на непомітне зондування тем, прямо чи опосередковано пов'язаних із хуліганством і суб'єктом протиправних дій, задля виявлення питань, небезпечних для подальшого розгортання розмови й підтримання контакту (до таких тем належать такі, що дратують, засмучують, викликають неприємні почуття) тощо.

Науковці (Bondarenko et al., 2020; Egorova, 2012; Fedorenko, Dotsenko, Okhrimenko, Radchenko, & Gorbenko, 2020; Shvets et al., 2020), ґрунтуючись на експериментальних дослідженнях використання комунікативних технологій у правоохоронній діяльності, увагу зосереджують на такому чиннику, як сприятливі взаємини учасників комунікації в силу симпатії, позитивного ставлення тощо, стимуляція

яких сприяє мимовільним висловлюванням з боку поінформованих осіб і цілеспрямованому управлінню комунікативним процесом. У разі виникнення сприятливих взаємин свідок хуліганства може розглядати слідчого і як друга, і як опонента, і як авторитетну особу. Залежно від цього створюють чи використовують певні передумови для одержання інформації. До них, зокрема, належать: прагнення щиро й безкорисливо допомогти слідчому встановити істину в межах конкретного кримінального провадження, дати пораду, переконати, виправити його «помилкову» позицію; почуття подяки у відповідь на доброзичливе ставлення та дії слідчого; бажання «поставити на місце», «осадити», неприємно здивувати співрозмовника; потреба довідатися думку слідчого щодо своїх уявлень чи переконань.

На продовження нашого теоретичного аналізу слід також зазначити, що, крім повідомленого свідком, у нього в пам'яті може бути й чимало іншого, нерідко дуже суттєвого для слідчого. Зазначене зумовлено тим, що свідок не дає фотографії побаченого, а розповідає про свої враження, про те, що, на його думку, важливо й потрібно розповісти слідчому. Він може ненавмисно упустити ключові деталі події, вважаючи їх недостатньо значущими. Під час розповіді особа може дещо забути з того, що хотіла розповісти (передусім якщо його переривають). Є й інформація, що неміцно закарбувалася в пам'яті свідка хуліганських дій, яка може бути «витягнута» з пам'яті лише за допомогою певних механізмів впізнання. Оживлення пам'яті й виявлення всього, що зберігається в ній, можливе шляхом постановки питань, подальшим виїздом на місце пригоди, опитуванням очевидців на місці злочину, відтворенням обстановки свідком і порівняння зі слідами в пам'яті.

Тому після закінчення свідком вільної розповіді слідчий формує додаткові, уточнювальні, контрольні питання. Те, що згадує свідок як потенційне джерело інформації за фактом вчинення хуліганства, безпосередньо залежить від формулювання питань самим ініціатором. Вони мають стосуватися суті справи, бути вибудовані в логічний ланцюжок, співвіднесений із загальною логікою розслідування хуліганства. За формою питання має бути образно нейтральними, тобто в них не повинно бути образів, які можуть бути включені у відповідь. Якщо питання пов'язане з відповіддю, не сприятливою для свідка, його доцільно формулювати на завершальній стадії допиту. Формулюючи питання та слухаючи відповіді, слідчому необхідно уважно слідкувати за своєю інтонацією, контролювати свою міміку й жести, оскільки ці важливі вияви можуть чинити навіювальний вплив на свідка.

Іноді свідку може бути надана психологічна допомога у вигляді пред'явлення схем, зображень, макетів, пропозиції графічно показати об'єкт, карту огляду тощо. Активізації репродуктивної активності

свідомості свідка допомагають такі прийоми, як-от: пропозиція описати подію хуліганства в хронологічному порядку, постановка запитань для нагадування тощо.

У процесі допиту слідчий має відокремлювати факти, які описані впевнено, від тих фактів, які повідомляє особа з певним сумнівом. Важливо з'ясувати, чим зумовлені впевненість чи сумнів з боку свідка, а також умови сприйняття ним факту хуліганських дій. За таких умов доцільно зважати також і на особливості самосвідомості й мислення свідка. Справді, з позицій психології, люди в процесі спілкування зазвичай прагнуть зберегти й підвищити особисту значущість, самооцінку (Aleksandrov, 1999; Aleksandrov et al., 2017; Morozova, 2001). Порушивши почуття власної гідності свідка, можна сподіватися, що він для підвищення свого престижу або підтримки власного «Я» висловиться з ключового питання. Досягненню цієї мети сприяє «звеличування» особи, вихваляння її реальних або надуманих чеснот. На перелічених особливостях самосвідомості комуніканта ґрунтуються різноманітні прийоми одержання значущої інформації (наприклад, «висловлення похвали, лестощів», «вираження недовіри до слів співрозмовника» тощо).

Будь-яке повідомлення свідка за фактом хуліганства потребує ретельного аналізу тих факторів, які могли вплинути на зміст його показань. Насамперед те, про що йдеться в повідомленнях свідка, безпосередньо залежить від об'єкта і предмета сприйняття (наприклад, матеріального об'єкта і людини чи групи людей), фону спостереження, погодних умов, освітлення тощо. Наприклад, частину злочинів вчиняють у темну частину доби, за недостатньої видимості тощо. За цих обставин, безумовно, відображаються індивідуальні особливості свідка – ступінь його адаптації до темряви, зміна в сприйнятті кольору, форми, розмірів предметів, відстаней тощо. Слідчий має враховувати й ту позицію, яку обстоював свідок під час сприйняття події: місце, відстань до об'єкта сприйняття, можливі перепони тощо. Є закономірна залежність сприйняття від життєвого досвіду, статі, віку, рівня інтелекту, особливостей професії тощо. Зокрема, чоловіки загалом краще запам'ятовують місцевість, дорогу, події; натомість жінки – обстановку, людей, їх одяг, психічні стани. Похибки й помилки в показаннях свідків (неповнота і зайве, неточності тощо) – звичайне, а не виняткове явище. Помилковість у повідомленні стосується переважно не показань загалом, а певних його фрагментів. Це можуть бути помилки в мовній комунікації (неправильне розуміння змісту слів, термінів, помилкова їх інтерпретація), викривлення форми, розміру й структури описуваного об'єкта, часу, коли відбувалася подія тощо. Під час розслідування фактів хуліганства доволі часто постає необхідність, допитуючи свідка, встановити точний час сприйнятої ним ситуації. Швидкоплинні події хуліганського змісту потребують більшої

кількості свідків, ретельного зіставлення їхніх показань. Для активізації спогадів про час події доцільно як точку відліку обрати якусь пам'ятну для свідка подію, час якої відомий, а потім попросити свідка відтворити послідовність його дій, їх тривалість до чергового моменту, який становить професійний інтерес для слідчого.

У процесі з'ясування зовнішнього образу розшукуваної особи як психологічної допомоги свідку може бути використана можливість опрацювання фотографій різних осіб, малюнків, окремих графічних зображень обличчя тощо (Nazarov, 2014; Riashko, 2011). Найчастіше запам'ятовують такі ознаки людського обличчя, як вираз очей, їх колір, зачіска, а найбільш стійкими пізнавальними ознаками є обриси обличчя, силует тіла, характерний вираз обличчя (похмурий, веселий, нахабний, сором'язливий, злий, добрий тощо), а також хода, жести, елементи одягу тощо.

У межах нашого теоретичного аналізу слід зауважити, що найскладнішим психологічним завданням допиту свідків під час розслідування хуліганства є встановлення достовірності їхніх показань. Мотивами недостовірних показань свідків найчастіше можуть бути:

- родинні обов'язки, неправдиво зрозуміле почуття дружби;
- особиста зацікавленість свідка (страх, заздрість, ненависть, помста);
- співчуття до обвинуваченого чи потерпілого;
- погрози з боку зацікавлених осіб тощо.

У трактуванні фахівців психологія обману вирізняється дуалістичністю та значними внутрішніми складнощами (Екман, 1999). У свідомості людини, що бреше, співіснують два паралельні варіанти події: один – те, що справді відбулося, що вона хоче приховати, а інший – вигадане, про що особа має намір розповісти. Перед уявним поглядом людини весь час стоять істинні події, свідком яких вона була, їх уявлення досить яскраві й стійкі. Ошуканець змушений їх постійно придушувати й замінювати вигаданими образами, блідими і слабкими. Йому доводиться повсякчас лавірувати між правдою і брехнею, яка повинна заміщати приховану, але таку, що постійно «лізе в голову», правду. Брехун завжди ризикує проговоритися, йому потрібно постійно напружуватися, щоб не забути того, що він казав раніше, повторювати свої вигадки точно, у всіх подробицях. Так виявляється завченість, непластичність обманних показань.

Якщо в правдивих показаннях свідка трапляються неточності, певні незрозумілості, то в ретельно продуманих обманних показаннях зазвичай все добре підтасовано в межах інтелектуального розвитку особистості, зокрема за фактами розслідування хуліганства. Однак досвідчений слідчий може виявити в завчених, інформативно обмежених показаннях, що вони «шиті білими нитками».

Іноді в слідчій практиці доводиться працювати зі свідками, які на момент вчинення злочину

перебували в стані алкогольного сп'яніння. Такий стан сприяє виникненню ілюзій та поганої орієнтації в події, що відбулася. Тому свідки можуть наполягати на тому, чого насправді не бачили, допускати довільні, зовсім необґрунтовані твердження. Поінформована особа в розповіді про хуліганські дії здатна допускати змішування ознак об'єктів, явні прогалини в пам'яті; виникає імовірність обмови. Ці та інші особливості показань свідків за фактами хуліганства, які спостерігалися в стані алкогольного сп'яніння, необхідно враховувати та розмежовувати слідчому.

Наукова новизна

Загалом успіх впливу на свідка під час розслідування хуліганства забезпечують умінням слідчого керувати перебігом бесіди, чого досягають за допомогою високого рівня оволодіння техніками спілкування і технологіями контактної взаємодії, застосуванням спеціальних психологічних прийомів, що спонукають співрозмовника розкрити потрібну інформацію. Кожен із заходів впливу керується психологічними закономірностями досліджуваних осіб і явищ, апелює до певної системи прийомів, найбільш доцільних для типової ситуації, що надає можливість скласти сприятливий алгоритм їх застосування. Сутність цих прийомів й особливості практичного використання пов'язані із психологічними механізмами їх дії: використання деяких особливостей перебігу психічних процесів особи; урахування та використання її психічних станів, за яких послаблюється контроль за висловлюваннями; використання певних особливостей самосвідомості свідка тощо.

Висновки

Допит – одна з найскладніших слідчих (розшукових) дій. Її складність полягає в тому, що допитуваний не завжди одразу дає потрібні для

справи показання, настільки повні, щоб охопити всі відомі обставини події хуліганства, і настільки достовірні, щоб відповідати реальній дійсності. Іноді свідок зовсім відмовляється підтримувати контактну взаємодію зі слідчим. Тому певний результат комунікації залежить не тільки від процесуального порядку її проведення, а й від правильного, виваженого застосування криміналістичних і психологічних знань. Процесуальні вимоги контактної взаємодії зі свідком під час розслідування хуліганства окреслюють її загальні межі, однак успішне виконання інформаційно-комунікативних завдань потребує від ініціатора творчого підходу до проведення слідчих (розшукових) дій, майстерності й знання психологічних прийомів. Тому в усіх випадках протидії допитуючий може застосовувати відповідні заходи впливу, що складаються з різних психологічних прийомів у різних варіантах і ситуаціях розслідування фактів хуліганства. За даними опитування слідчих Національної поліції України (158 осіб), респонденти вважають, що психологічний вплив на свідка під час розслідування хуліганства є допустимим (75,1 %), причому критеріями допустимості таких прийомів називають: положення закону (73,1 %), оцінка правомірності застосування прийомів самим слідчим (42,1 %), вимоги моралі (34,1 %), наявність свободи вибору дій та рішень допитуваного (22,1 %).

Перспективні напрями вирішення окреслених проблемних питань лежать у площині вдосконалення комунікативної діяльності суб'єктів процесуальної діяльності, формування професійної компетентності, її функціональної (пов'язаної з діяльністю, завданнями), організаційної та психологічної складових. У центрі взаємодії цих компонентів завжди перебуває особистість слідчого, що загалом визначає успішність оволодіння правоохоронним фахом.

REFERENCES

- Aleksandrov, D.O. (1999). *Mystetstvo keruvannia liudmy [The art of managing people]*. Kyiv: Finpres [in Ukrainian].
- Aleksandrov, D.O., Androsiuk, V.H., & Kazmirenko, L.I. (et al.). (2007). *Yurydychna psikhologhiia [Legal psychology]*. L.I. Kazmirenko, Ye.M. Moiseiev (Eds.). Kyiv: KNT [in Ukrainian].
- Aleksandrov, D.O., Barko, V.I., & Okhrimenko, I.M. (et al.). (2017). *Profesiine spilkuvannia pratsivnykiv Natsionalnoi politsii [Professional communication of National Police officers]*. S.I. Yakovenko (Eds.). Odesa: Astroprint [in Ukrainian].
- Baranchuk, V.V. (2009). Poniattia ta oznaky psykhologichnoho kontaktu v protsesi dopytu [The concept and signs of psychological contact during interrogation]. *Zbirnyk naukovykh prats, Collection of scientific works, 17*, 326-332 [in Ukrainian].
- Bondarenko, V., Okhrimenko, I., Yevdokimova, O., Sydoruk, N., Dzhezhyk, O., Boichuk, I., Kalashnik, N., Kozlovets, M., Slyusar, V., Pavlenko, V., Biruk, N., Verbovskiy, I., & Bloshchynskiy, I. (2020). Professional Skills and Competencies of the Future Police Officers. *International Journal of Applied Exercise Physiology, 9(5)*, 35-43. Retrieved from: <http://www.ijaep.com/index.php/IJAE/article/view/975>.
- Egorova, T.M. (2012). Osobennosti sudebno-psikhologicheskoy ekspertizy kommunikativnoy deiatelnosti, zafiksirovannoy v materialakh videozapisi protsessualnykh deystviy [Features of the forensic psychological examination of communicative activities recorded in the materials of the video recording of procedural actions]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertizy i kryminalistyky, Theory and practice of forensic science and criminology, 12*, 464-467 [in Ukrainian].
- Ekman, P. (1999). *Psikhologhiia lzni [The psychology of lies]*. (N. Isupova, N. Malgina, N. Mironov, O. Terekhova, Trans). SPb.: Piter [in Russian].

- Fedorenko, O., Dotsenko, V., Okhrimenko, I., Radchenko, K., & Gorbenko, D. (2020). Coping Behavior of Criminal Police Officers at Different Stages of Professional Activity. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 11(2), 124-146. doi: <https://doi.org/10.18662/brain/11.2/78>.
- Kononenko, N.O. (2015). Osoba zlochyntsia yak element kryminalistychnoi kharakterystyky khulihanstva, vchynenoho pid chas provedennpa sportyvo-masovoho zakhodu [The identity of the offender as an element of forensic characterization of hooliganism committed during a sports event]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 1, 491-497. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2015_1_68 [in Ukrainian].
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvit. 2001 r. No. 2341-III [Criminal Code of Ukraine from April 5, 2001, No. 2341-III]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
- Kryvolapchuk, V., Kulyk, O., Barko, V., Kalynovskiy, B., & Kosiak, N. (2020). Attitude of young people to the criminality problem in Ukrainian postmodern society. *Postmodern Openings*, 11(1Sup1), 93-115. doi: <https://doi.org/10.18662/po/11.1sup1/125>.
- Morozova, A.V. (Eds.). (2001). *Psikhologiya vliianiia [The psychology of influence]*. SPb: Piter [in Russian].
- Nazarov, O.A. (2014). Osoblyvosti provedennia sudovo-psykholohichnoi ekspertyzy z vykorystanniam polihrafu u kryminalnomu sudochynstvi [Features of forensic psychological examination using a polygraph in criminal proceedings]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys, South Ukrainian Law Journal*, 4, 105-107 [in Ukrainian].
- Ponomarenko, V. (2019). Okremi pytannia realizatsii kryminalnoi vidpovidalnosti za hrupove khulihanstvo [Some issues of criminal liability for group hooliganism]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy, Scientific journal of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*, 2, 85-95 [in Ukrainian].
- Riashko, O.V. (2011). *Psykhologichni osoblyvosti dopytu pidozryuvanoho pid chas dosudovoho slidstva [Psychological features of interrogation of the suspect during the pre-trial investigation]*. Retrieved from <http://radnuk.info/statti/556-protses/15092-2011-01-21-05-53-45.htm> [in Ukrainian].
- Shvets, D., Yevdokimova, O., Okhrimenko, I., Ponomarenko, Y., Aleksandrov, Y., Okhrimenko, S., & Prontenko, K. (2020). The New Police Training System: Psychological Aspects. *Postmodern Openings*, 11(1Sup1), 200-217. doi: <https://doi.org/10.18662/po/11.1sup1/130>.
- Statystyka kryminalnykh pravoporushen za 2018-2019 rr. [Statistics of criminal offenses for 2018–2019]. *Sait "Sudova vlada", Site "Judiciary of Ukraine"*. Retrieved from https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/ [in Ukrainian].
- U 2019 rotsi riven zlochynnosti znyzysia na 11 vidstokiv porivniano z 2018 rokom - pershyi zastupnyk hlavy Natspolitsii [In 2019, the crime rate decreased by 11 percent compared to 2018 - First Deputy Chief of National Police]. (n.d.). *police.dn.ua*. Retrieved from <http://police.dn.ua/news/view/u-2019-rotsi-riven-zlochynnosti-znizivsya-na-11-vidstokiv-porivnyano-z-2018-rokom-pershij-zastupnik-glavi-natspolitsii> [in Ukrainian].
- Velyka palata VS vyslovyalas shchodo rozmezhuvannia skladiv zlochyniv, peredbachenykh statteiu 296 KK ta statteiu 125 KK [The Grand Chamber of the Supreme Court ruled on the delimitation of crimes under Article 296 of the Criminal Code and Article 125 of the Criminal Code]. *Sait "Ukrainske pravo", Site "Ukrainian law"*. Retrieved from https://ukrainepravo.com/law-practice/practice_court/velyka-palata-vs-vyslovyalas-shchodo-rozmezhuvannya-skladiv-zlochyniv-peredbachenykh-statteiu-296-kk-/ [in Ukrainian].
- Yevdokimova, O., Okhrimenko, I., Filonenko, V., Shylina, A., Ponomarenko, Y., Okhrimenko, S., & Aleksandrov, D. (2020). The Problem of Unconscious Aggressiveness of Criminals in the Conditions of Postmodern Society Development. *Postmodern Openings*, 11(2Sup1), 182-199. doi: <https://doi.org/10.18662/po/11.2Sup1/186>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Александров Д. О. Мистецтво керування людьми : монографія. Київ : Фінпрес, 1999. 124 с.
- Юридична психологія : підручник / [кол. авт. : Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін.] ; за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсеєва. Київ : КНТ, 2007. 360 с.
- Професійне спілкування працівників Національної поліції : підручник / [авт. кол. : Д. О. Александров, В. І. Барко, І. М. Охрімченко та ін.] ; за ред. С. І. Яковенка. Одеса : Астропринт, 2017. 260 с.
- Баранчук В. В. Поняття та ознаки психологічного контакту в процесі допиту. *Збірник наукових праць*. 2009. Вип. 17. С. 326–332.
- Bondarenko V., Okhrimenko I., Yevdokimova O., Sydoruk N., Dzhazhyk O., Boichuk I., Kalashnik N., Kozlovets M., Slyusar V., Pavlenko V., Biruk N., Verbovskiy I., Bloschynskiy I. Professional Skills and Competencies of the Future Police Officers. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 2020. No. 9 (5). P. 35–43. URL: <http://www.ijaep.com/index.php/IJAE/article/view/975>.
- Егорова Т. М. Особенности судебно-психологической экспертизы коммуникативной деятельности, зафиксированной в материалах видеозаписи процессуальных действий. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2012. Вип. 12. С. 464–467.
- Экман П. Психология лжи / пер. с англ. Н. Исуповой, Н. Мальгиной, Н. Миронова, О. Тереховой. СПб. : Питер, 1999. 270 с.
- Fedorenko O., Dotsenko V., Okhrimenko I., Radchenko K., Gorbenko D. Coping Behavior of Criminal Police Officers at Different Stages of Professional Activity. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2020. No. 11 (2). P. 124–146. doi: <https://doi.org/10.18662/brain/11.2/78>.
- Кононенко Н. О. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики хуліганства, вчиненого під час проведення спортивно-масового заходу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 491–497. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2015_1_68.
- Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

- Kryvolapchuk V., Kulyk O., Barko V., Kalynovskyi B., Kosiak N. Attitude of young people to the criminality problem in Ukrainian postmodern society. *Postmodern Openings*. 2020. No. 11 (1Sup1). P. 93–115. doi: <https://doi.org/10.18662/po/11.1sup1/125>.
- Психологія впливу : хрестоматія / [под общ. ред. А. В. Морозова]. СПб. : Питер, 2001. 512 с.
- Назаров О. А. Особливості проведення судово-психологічної експертизи з використанням поліграфу у кримінальному судочинстві. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2014. № 4. С. 105–107.
- Пономаренко В. Окремі питання реалізації кримінальної відповідальності за групове хуліганство. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2019. № 2. С. 85–95.
- Ряшко О. В. Психологічні особливості допиту підозрюваного під час досудового слідства. 2011. URL: <http://radnuk.info/statti/556-protses/15092-2011-01-21-05-53-45.htm>.
- Shvets D., Yevdokimova O., Okhrimenko I., Ponomarenko Y., Aleksandrov Y., Okhrimenko S., Pronenko K. The New Police Training System: Psychological Aspects. *Postmodern Openings*. 2020. No. 11 (1Sup1). P. 200–217. doi: <https://doi.org/10.18662/po/11.1sup1/130>.
- Статистика кримінальних правопорушень за 2018–2019 рр. *Судова влада України* : [сайт]. URL: https://court.gov.ua/insh/sudova_statystyka/.
- У 2019 році рівень злочинності знизився на 11 відсотків порівняно з 2018 роком – перший заступник глави Нацполіції. URL: <http://police.dn.ua/news/view/u-2019-rotsi-riven-zlochinnosti-znizivsya-na-11-vidsotkiv-porivnyano-z-2018-rokom-pershij-zastupnik-glavi-natspolitsii>.
- Велика палата ВС висловила своє розмежування складів злочинів, передбачених статтею 296 КК та статтею 125 КК. *Українське право* : [сайт]. URL: https://ukrainepravo.com/law-practice/practice_court/velyka-palata-vs-vyslovyilas-shchodo-rozmezhuвання-skladiv-zlochyniv-peredbachenykh-statteyu-296-kk-/.
- Yevdokimova O., Okhrimenko I., Filonenko V., Shylyina A., Ponomarenko Y., Okhrimenko S., Aleksandrov D. The Problem of Unconscious Aggressiveness of Criminals in the Conditions of Postmodern Society Development. *Postmodern Openings*. 2020. No. 11 (2Sup1). P. 182–199. <https://doi.org/10.18662/po/11.2Sup1/186>

Стаття надійшла до редколегії 25.01.2021

Okhrimenko I. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8813-5107>;

Kniaziev Yu. – Postgraduate Student of the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2354-8426>

Legal and Psychological Characteristics of Communicative Interaction with Witnesses during the Investigation of Hooliganism

The **purpose** of the study is to actualize the legal and psychological features of communicative interaction with witnesses during the pretrial investigation of hooliganism, the use of their testimony as a means of proof in criminal proceedings. The **methodological basis** of the article is a theoretical and applied analysis of the communicative components of witness testimony as a means of proving hooliganism in criminal proceedings; methods of content analysis of legislative acts, publications of scientists on this issue, the possibility of structural and functional method (when outlining the positions of investigative tactics in cooperation with witnesses) were used. In view of this, it is asserted that the investigation of hooliganism is a complex, multifaceted activity carried out within the time limits established by law. The investigator must identify all the circumstances of the crime and identify the persons involved. In order to perform these tasks, it is necessary to put forward investigative versions skillfully, conduct a number of investigative (search) actions, in particular, interrogations, searches, inspections, appointment of examinations, conducting covert investigative (search) actions, etc. The **scientific novelty** of the obtained results will be the generalization of legal and psychological features of obtaining testimony of witnesses during the pre-trial investigation in hooliganism proceedings, which will help to develop practical recommendations for building a communicative interaction between investigators and witnesses, as well as to improve the professional activities of the subjects of criminal proceedings. **Conclusions.** The witness is one of the most important and widespread sources of evidence in various criminal proceedings. However, as practice shows, even in such circumstances, his testimony should be carefully checked during the pre-trial investigation, and in case of significant contradictions, contradictions of the testimony of the witness to other circumstances of the case – the investigator should use psychological tools of communicative nature to eradicate lies and wittingly false contradictions. It is emphasized that the mental attitude of the witness to deliberately false testimony involves a certain conscious act of will, an algorithm of actions, which he first rethinks before recreating the subject of criminal proceedings stages of formation of this false information, knowing which the investigator, prosecutor or judge can quickly and effectively identify such testimony, record it professionally, properly gather evidence, and prosecute a witness if convicted.

Keywords: hooliganism; pre-trial investigation; investigative (search) actions; interrogation; communicative interaction; psychological method of influence.